

A SZABADIDŐ-SZOKÁSOK ALAKULÁSA MAGYARORSZÁGON

I.

Történelmi változások következtek be hazánk fejlődésében az elmúlt időszakban. Az emberi történelem előtörténetéből az átlépés a valódi történelembe a szocialista forradalom kibontakozásával vált valóra. A szocialista fejlődés, a szocializmus alapjainak lerakása jellemzi az elmúlt időszak történelmi fejlődését. Magyarország történelmének új szakasza ez, ami új, azelőtt ismeretlen lehetőségeket nyitott meg a társadalom, az egyén számára, életmódja, munkája, valamint szabadidő tevékenysége szempontjából is.

Mindezeknek a problémáknak tisztázásához a kiinduló pontot a társadalmi-gazdasági alakulat fejlettségének foka, a hatalom állapota adja meg. Létrejött a proletárdiktatura és a szilárd munkáshatalom, aminek kifejeződése az ellenforradalmi lázadás leverése óta a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány, a hatalom kulcsa pedig a munkásosztálynak a társadalom fejlődésében betöltött vezető szerepe. A szilárd munkáshatalomhoz nyújt alapot a kizsákmányolás felszámolása nyomában a szocialista tulajdonviszonyok megteremtése és fejlesztése is. A szocialista forradalom kibontakozásának keretei

között a fejlődés jellegzetes ága a kultúra terén megvalósuló átalakulás: a szocialista kulturális forradalom megvalósulása Magyarországon. A volt kizsákmányoló osztályok műveltségi monopóliumának megtörése és felszámolása, a tömegeknek a kulturához, a kulturának a tömegekhez való eljuttatása összekapcsolódik a szocialista kultúra, s ezen belül a szocialista művészet megteremtésével. A szocialista kulturális forradalom létrehozta azokat a művelődési intézményeket, amelyeknek átfogó hálózata alkalmas arra, hogy eljuttassa a kultúra értékeit a tömegekhez. Ennek alapja az oktatási rendszer fejlesztése, az általános iskola megvalósítása. Több, mint 3800 közművelődési könyvtárnak /nem számítva az iskolai könyvtárakat, szakkönyvtárakat/ 2,2 millió beiratkozott tagja van. A muzeumokat évente 7,1 millióan látogatják, míg a művelődési központokat évente 50 millióan keresik fel. Ehhez tegyük hozzá az évi 5,5 millió színházlátogatót és 80 millió mozilátogatót, valamint a komolyzenei koncertek évi 800 ezer főnyi közönségét. Mindez mutatja, hogy a szocialista kulturális forradalom fejlődése, s keretei között a művelődési intézmények hálózata reális alapokat teremt a szabadidő művelődésre való felhasználásához. A hagyományos művelődési intézményekhez még hozzá kell számítani a tömegkommunikációs eszközöket is: a közel 2,5 millió TV előfizető, a több mint 2,5 millió rádióelőfizető láttán megállapíthatjuk, hogy az ország gyakorlatilag teljesen ellátott azokkal az eszközökkel, amelyek a művelődést is szolgálják. Mindez közvetlenül is meghatározza

a szabadidő helyzetének, értékének alakulását, a szabadidő lehetőségeinek, valamint a szabadidő iránti igényeknek a jelentkezését, ezen igények szintjét is: a műveltség foka közvetlenül is hat a szabadidő-szokások jellegére.

A szocialista fejlődés keretei között félreérthetetlenül hat a szabadidő helyzetének, felhasználásának alakulására a korunkra oly mélyen jellemző tudományos technikai forradalom, a technika szocialista alkalmazásának nyomán keletkezett követelményekkel. Ezek között is mindenekelőtt említést érdemel a munka jellegének átalakulása, a szocialista munka fejlődése és nyomában a termelékenység ugrásszerű növekedése. A fejlődés ebben a vonatkozásában is megalapozza a munkaidő fokozatos csökkentését, s ezzel a szabadidő lehetőségeinek gyarapodását. A technika szocialista alkalmazása, a szocialista viszonyok között kibontakozó tudományos technikai forradalom olyan alapvető változásokat hívott életre, mint a gyors industrializáció, valamint a társadalom egész életét mélyen befolyásoló urbanizáció. Jellemző az élet felgyorsulása, a nem csak biológiai szinten, hanem társadalmi vonatkozásaiban is tapasztalható acceleráció. Gyorsul az ország motorizációja, terjed a turizmus. Mindezek közvetlenül is beletorkollanak az elmúlt időszakra jellemző életmód-változásokba, a korszerű szocialista életmód kibontakozásának folyamataihoz vezetve.

A társadalmi változások és kereteik között a szocialista életmód fejlődése közvetlenül is hat a szabadidő problémáinak jelentkezésére. Az ismertetett nagy horderejű társadalmi változásokba beágyazva értelmezhető csak helyesen a szabadidő problematikája, ezek függvényeként, ezen társadalmi determinánsok által meghatározva jelentkezik és változik a szabadidő jelentősége, szerepe a társadalom és az egyes emberek életében, értékrendjében. A fejlődési folyamat összefüggéseiben válik érthetővé a szabadidő jelentőségének növekedése. A társadalom egésze változásaiból kell kiindulni, s nem kiragadva ezek közül, önállóan, izolálva értelmezve a szabadidőt.

Mindezeknek a változásoknak a szövetébe beillesztve válik érthetővé: miért nő a szabadidő jelentősége a társadalom fejlődése szempontjából a szocialista életmód megközelítésében, miért kerül előtérbe a szabadidő problematikája a társadalmi viszonyok függvényeként. Az elmondottak alapján bizonyosodik be, hogy mennyire nem autonóm probléma a szabadidő, s mennyire torz optikát jelentene a szabadidőnek önmagában való vizsgálata, kiszakítva a társadalmi viszonyok bonyolult szövetéből.

A szabadidő a fejlődő, egyre korszerűsödő szocialista életmód egyik fontos feltétele jellegzetes része. Az életmód keretei között igényel vizsgálatot a szabadidő helye,

szerepe szocialista életünkben. Ebben a megközelítésben tárul fel jelentősége a szocialista életmód fejlődésében. Ebben a keretben válik élő problémává a "három nyolcas" megvalósítása: a munkásosztály osztályharcának ugyanis mindig is fontos feladata volt a normális munkafeltételekért, valamint ehhez kapcsolódva az emberséges munkaidőért folyó harc. /Szocialista fejlődésünk eredményeinek értékléséhez érdemes utalni Marx megrázó soraira, amelyeket a Tőke I. kötetében olvashatunk a gyermekmunka, valamint az embertelenül hosszú munkaidő elleni harc mint az osztályharc feladatairól./

Szocialista fejlődésünk tette lehetővé a heti 48 órás munkaidő megvalósítását, majd a további munkaidőcsökkentést, először az egészségre ártalmas munkakörök, valamint a különösen nehéz fizikai munkakörök területén.

Időszerűvé vált az idő felhasználásnak tudományos elemzése. Nemzetközileg is élenjáró tudományos tett volt tehát a Központi Statisztikai Hivatalban Ferge Zsuzsa által vezetett időmérlegvizsgálat, aminek eredményeit "A nap 24 órája"¹ c. uttörő jelentőségű munka tartalmazza. Nemzetközileg is nagy figyelmet keltettek Szalai Sándor akadémikus nemzetközi összehasonlító időmérlegvizsgálatai, amelynek eredményeképpen 12 ország - köztük szocialista országok és ezen belül

1/ A nap 24 órája. KSH 1965. 155 old.

Magyarország - időmérleg-tapasztalatait összegezték. E vizsgálat eredményeképpen jelent meg 1972-ben a *The Use of Time* c. kötet.^{2/} A vizsgálatok kapcsolódtak a szabadidő helyzetének átalakulásához, az időfelhasználásban jelentkező új tendenciákhoz és az időmérlegvizsgálatok elsősorban az idő felhasználásának kvantitatív mutatóit tanulmányozták. Ezzel együtt megindultak azok a szabadidő vizsgálatok is, amelyek a percekben és órákban mérhető idő kvantitatív megközelítése mellett előtérbe állították a szabadidő kvalitatív mutatóit, kutatva, hogy a szocialista életmód keretei között hogyan helyezkedik el az emberek szabadidő tevékenysége, hogyan funkcionál az életmódban a szabadidő tevékenységek rétege, hogyan hat a pihenésre, szórakozásra, továbbképzésre, művelődésre, társadalmi aktivitásra, hogyan érvényesülnek a szabadidő keretei között a szocialista társadalom alapvető értékei. Ahogyan a szabadidő tevékenységek jelentősége növekedett a szocialista életmód szerkezetében, úgy került előtérbe a szabadidő kutatása is a hazai társadalomtudományi kutatásokban, mindenekelőtt a szabadidő szociológiai, valamint filozófiai, közgazdasági, pszichológiai, pedagógiai, szociálpszichológiai stb. megközelítésében, jelezve, hogy mennyire jellegzetesen interdiszciplináris vizsgálatokat igényel a szabadidő rendkívül bonyolult társadalmi problémája.

2/ *The Use of Time*. Edited by A. Szalai. Hága, 1972.

II.

Korszakalkotó jelentőségű változást hozott a szabadidő helyzetében az MSZMP IX. Kongresszusa. A Kongresszus határozatában kimondta, hogy a heti munkaidőt 48 órától 44 órára kell csökkenteni, mihamarabb annak feltételei megérlelődnek. A munkaidőcsökkentés módszereként a kéthetenkénti szabad szombatok bevezetésére került sor. A munkaidőcsökkentés révén Magyarország felzárkózott a szocialista országok, valamint az iparilag fejlett országok szintjére, a heti törvényes munkaidő hosszát illetően. A tudomány, technika eredményeinek egyre intenzívebb alkalmazása nyomán a munka termelékenységének növekedése érleli a feltételét a munkaidő csökkentése számára. Ezzel együtt 75 %, 3 millió ember dolgozik már heti 44 órás munkaidővel. A Minisztertanács Határozata szerint 1977 végéig pedig a munkaidőcsökkentés ezen rendszerét teljessé kell tenni. A munkaidőcsökkentés elsősorban politikai döntés volt, nem csupán gazdasági kérdés. Nem kizárólag a termelékenység növekedése nyomására vált szükségessé a munkaidő csökkentése, hanem mindenekelőtt a szocialista fejlődéshez kapcsolódó politikai szükségletek kifejeződésekként: megteremteni a lehetőségeket a szocialista életmód számára oly fontos szabadidő fejlesztéséhez.

A munkaidőcsökkentés közvetlenül beletartozik az MSZMP életszínvonal-politikai elgondolásainak megvalósításába. Az életszínvonal mérése tekintetében nem kizárólag az anyagi

javak bősége, az egy főre jutó bruttó nemzeti jövedelem, vagy a lakosság tartós fogyasztási cikkeit /autó, stb./ való ellátottságának fokát jöhet számításba. Legalább ennyire lényeges az életvitel, az életstílus, s a szabadidő-, szokások által is minősített életmód jellege. Egy ország szabadidő szokásai jellegzetesen megmutatják a gazdasági életszínvonal-mutatók mellett, ezekhez kapcsolódva a társadalom életvitelének, életszínvonalának állapotát is. A munkaidőcsökkentés nem csupán azért számít életszínvonalpolitikai, gazdaságpolitikai tényezőnek, mert nyomában az ország munkaidő alapja mintegy 8 %-kal csökkent. Gazdaságpolitikai, életszínvonalpolitikai döntés alapján került ugyanis sorra a munkaidő csökkentése, hiszen a szocialista társadalom fejlődése, benne az egyén, a személyiség fejlődésének lehetőségei igényelték a személyiség kibontakoztatásához szükséges lehetőségek, a szabadidő-keretek kibontakoztatását.

A munkaidő csökkentése új helyzet elé állította a művelődéspolitikát is. Hiszen a művelődéshez szükséges idő mennyisége jelentősen megnövekedett. Ennyiben a munkaidőcsökkentés és a szabadidő politikai alakítása művelődéspolitikai kérdés is. Korántsem véletlen, hogy a KB közművelődésről szóló 1974. márciusi határozata a közművelődés helyzetével, fejlesztésének feladataival foglalkozva, az ezt ösztönző társadalmi tényezőket áttekintve, nagy súlyt

helyezett a szabadidő növekedésére, ill. a munkaidő csökkentése révén nyílt új lehetőségekre. A művelődéspolitikának nagyon erőteljesen számításba kell vennie a szabadidő szocialista felhasználása érdekében szükséges tennivalókat: nagyon sok múlik azon, hogy a munkaidőcsökkentés révén megnövekedett rendelkezésre álló idő kulturált felhasználására mennyire nyílnak meg a lehetőségek, mennyire lesz a szabad időből szabadidő, vagy éppen a feltételek híján elporlik-e a rendkívül nagy társadalmi értéket jelentő időmennyiség.

A szocialista társadalom fejlődése szempontjából nagy jelentőségű és növekvő fontosságú kérdés, hogy a munkaidőcsökkentés és nyomában a szabadidő lehetőségeinek megnövekedése mennyiben segíti a szocialista ember személyiségének kibontakoztatását, korszerű szocialista életmódjának fejlesztését. E kérdések tulmutatnak természetesen a művelődéspolitikai hatáskörén, az egész szocialista fejlődést érintik, s a szocializmus teljes felépítéséért folytatott politika szerves részeként értékelendők, nem szűkíthetők le mindez csupán a probléma művelődéspolitikai megközelítésére.

Átfogó szabadidő-politika kidolgozásának alapjait fektette le az MSZMP IX. Kongresszusának határozata, majd ezt továbbfejlesztve a XI. Kongresszus határozata is, ki-

emelve ebből a munkaidőcsökkentés stratégiai céljait. E határozatokra építve a KB több határozata és állásfoglalása is konkretizálta a szabadidő-politika újabb és újabb területeit. Mindenekelőtt a KB-nak a közoktatásról hozott határozatának, valamint a közművelődésről hozott határozatnak van rendkívüli fontossága az átfogó szabadidő-politika koncepcióinak kidolgozásában. Nemcsak az egyes ember ügye, hanem az egész társadalom ügye, társadalompolitikai jelentőségű kérdés, hogy mi történik az emberek szabadidejével, a munkán kívüli idő valóban értékes szabadidővé válik-e, közvetítve a szocializmus alapvető értékeit, kiegészítve ezekkel a szocialista munka által fejlesztett társadalmi értékeket, vagypedig elpazarlódik ez az idő, elhalványul társadalmi haszna és jelentősége az egyén számára. Mindig szem előtt kell tartani, hogy a hét 168 órájából 44 óra a munkaidő, s a többi 124 óra, levonva az alvás és egyéb fiziológiai szükségletekre fordított időt, a szabadidő az ember életének nagy részét teszi ki. Nem közömbös, hogy mi történik az életnek ezzel a szakaszával, mindez indokolja az átgondolt, a szocialista társadalom értékeit e tekintetben is hasznosító, átfogó szabadidő-politikai koncepció kidolgozását és következetes érvényesítésének szükségességét. Egy átfogó szabadidő-politika kidolgozása a szocialista társadalom nagy jelentősége. Nem véletlen, hogy a szabadidő-kutatás polgári szakértői is nagy figyelemmel fordulnak a szocialista országok ez irányú kísérleti tapasztalatai felé, várakozással te-

kintenek a szabadidő-politika kidolgozására és megvalósítására. Szorgalmazták a szabadidő-politika kidolgozását tőkés viszonyok között is, amint ezt a francia Dumazedier tette, 1973 tavaszán, Brüsszelben tartott előadásában. De ő maga is tudja és ennek hangot is adott 1974 őszén Budapesten, a II. Nemzetközi "Szabadidő és Művelődés" Konferencia vitáiban, hogy a szabadidő-politika egységes koncepciójának kialakítása csakis a szocialista társadalom talaján képzelhető el. Ilymódon elismerte, hogy ez a szocialista társadalom nagy lehetősége. Ez is kötelez bennünket arra, hogy a mai időszakban, a szabadidő fejlődése új történelmi időszakában megkülönböztetett figyelmet fordítsunk a munkaidőcsökkentés és a szabad szombatok és a szabadidő problémáira.^{3/}

3/ A kutatás számára a szabadidő problémái ma elsősorban a hétvégi szabadidő vonatkozásában jelentkeznek, a szabad szombatos rendszer formájában végrehajtott munkaidőcsökkentés szabadidő tapasztalatainak elemzése érdekében. Természetesen a szabadidő problémái nem korlátozódnak a hétvégi szabadidő kérdésekre. Szabadidő problémákat kell tisztázni a napi időelosztás vonatkozásában, az évi szabadidő /szabadság/ terén, valamint az életidő megközelítésében is: a munkaképes kor utáni időszak sajátos problémái /nyugdíjas kor, aminek jelentősége egyre növekszik, minthogy a lakosságnak mintegy 15 %-a már nyugdíjas korban él/, valamint a munkaképes kor előtti idő tekintetében is, külön problémát jelent az iskolás kor és a szabadidő problémái a tanuló fiatalok életében.

Társadalmi jelentőségű politikai kérdés a szabadidő tartalmas felhasználása. A szocialista társadalom lehetőségeit és felelősségét hangsúlyozta Brezsnyev elvtárs a szovjet szakszervezetek XV. kongresszusán elmondott beszédében,^{4/} jelezve a szabadidő kihasználásának jelentőségét. Brezsnyev elvtárs értékelve a szabadidő marxi koncepcióját, kimutatta: "... Ámde a szabadidő csakis akkor tekinthető valóban közkincsnek, ha az ember és képességei mindenoldali fejlesztésének érdekében, következőképpen az egész társadalom anyagi és szellemi potenciáljának hatványozására használják fel." Köztudott, hogy a szocialista társadalom hogyan teremti meg a szabadidő értelmes felhasználásához szükséges feltételeket. Brezsnyev elvtárs is szólt arról, hogy: "A szocializmus megteremtette ezekhez a feltételeket, elegendő szabad időt adott a szovjet embernek a pihenésre, képzettségének és általános műveltségének és testi fejlettségének fokozására, a gyerekek nevelésére és más hasznos dolgokra." Ez a háttér ahhoz, hogy ezek alapján joggal fogalmazódjék meg a kérdés: hogyan élnek az emberek az így nyert lehetőségekkel, vajon valóban arra használják-e fel, ahogyan erre a társadalom számított? Képesek-e arra az emberek, hogy megfelelően tudjanak élni az így megteremtett lehetőségekkel? Brezsnyev elvtárs válasza nemcsak a Szovjetunióra vonatkozóan érvényes negatív

4/ Pravda, 1972 március 21. L.I. Brezsnyev beszéde a Szovjet Szakszervezetek XV. kongresszusán.

válasz: "...De vajon elmondhatjuk-e, hogy a hazánkban megteremtett feltételeket, a szovjet embereknek megadott szabadidőt mindenütt éppen olyan dolgokra használják fel, amelyek minden dolgozó és az egész társadalom szempontjából egyaránt hasznosak? Sajnos, ezt még nem mondhatjuk el."

A hazai szabadidő-kutatás a konkrét politikai szükségleteknek megfelelően tüzte napirendre a szabad szombatok tapasztalatainak vizsgálatát. Különösen a szabadidő szociológiája tett sokat a szabad szombatok tapasztalatainak feldolgozása terén^{5/}. De csatlakozik a szabadidő szociológiai kutatásokhoz a közgazdaságtan, a pedagógia, a pszichológia, a filozófia kutatómunkája is.

A szabad szombatok bevezetésének tapasztalatait a tudományos kutatás a társadalmi, politikai igények kielégítése céljából köteles tisztázni. Korántsem mindegy, hogy mi történik a munkaidőcsökkentés nyomán: növekszik-e a szabad idő, vagy elenyésznek a munkaidőcsökkentés eredményei? Értékelik-e az emberek a munkaidőcsökkentés eredményeit, a szabadidő értékeit, vagy pedig lebecsülik ezeket az értékeket és alárende-

5/ v.ö. Szántó Miklós, Rudas János, Cseh-Szombathy László, Ferge Zsuzsa, Fedor Béla, H.Sas Judit, Losonczy Ágnes cikkeit. Ebben a körben figyelmet érdemel a SZEKI által szervezett és a cikk szerzője által vezetett csepeli és győri vizsgálat anyaga. Erről ad számot Fukász: A szabadszombat bevezetésének hatása a munkások hétvégi tevékenységének alakulására. Szociológia, 1973.4.sz.492-518.old.

lik más, egyéb értékeknek, mindenekelőtt a szerzés, a fogyasztás öncélúvá emelt értékeinek.

A munkaidőcsökkentés időszakában éppen a probléma óriási társadalmi jelentősége kapcsán fogadta felfokozott várakozás a szabad szombatok bevezetését. Kiváltképpen a szabadidő művelődési hasznának növekedését, valamint a társadalmi aktivitás fokozódását várta a közvélemény a szabad szombatok bevezetésétől. Ennek a várakozásnak a valóság tényeivel való szembeállítás tudományos kötelesség, ami egyszersmind szilárd, reális alapot nyújthat a szabadidő-politika tervezése számára is.

A szabad szombatok bevezetése valóban jelentősen növelte a keresők számára a művelődés fejlesztésére is rendelkezésre álló szabadidőt. Kérdés, hogyan éltek az emberek e lehetőségekkel? Tapasztalataink szerint a szabadidő felhasználása terén a szabadidő-tevékenységek volumenének és jelentőségének növekedése révén, a korszerű szocialista életmód fejlődése tekintetében a szabad szombatok bevezetése után eltelt időszak még csupán kezdeti eredményeket hozott. A kutatások feltárták, hogy a túlzott elvárások illuziókat táplálnak: illuzió volna arra számítani, hogy a munkaidőcsökkentés egymagában, azonnal a szocialista életmód korszerűsödéséhez, a művelődési tevékenységek szaporodásához vezetne. A kezdeti eredmények azonban hosszabb távra egyértelműen fejlődő tendenciákat ígérnek,

ezek folyamataiba illeszkednek be a munkaidőcsökkentés révén növekvő művelődési lehetőségek is.

A szabad szombatok révén valóban növekszik a művelődés lehetősége az országban. Ujabb vizsgálatok mintegy 30 %-ra teszik a lakosság "aktív művelődő" rétegének arányát. Ez a megközelítő arány a szocialista fejlődés korábbi szakaszaihoz kapcsolódik: a népi demokratikus fejlődés kezdetein a volt uralkodóosztályok műveltségi monopóliuma megtörésének, a szocialista kultúrforradalom kibontakozásának időszakában meredeken emelkedő tendenciát mutatott, kifejezve a tömegek kultúra iránti éhségét, lehetőségeit. Az utóbbi időszakban azonban lassult ez a tempó, és ebben a szabad szombatok bevezetése újabb lendületet jelentett a szabadidő egy részének művelődésre való felhasználása kapcsán. Természetesen a szabadidő felhasználását, művelődési tevékenységekre történő hasznosítását nagyon sok tényező befolyásolhatja. Olyan tényezők, mint pl. az életkor szerinti különbségek - jellegzetesen eltérő ugyanis a fiatalok és az idősebbek szabadidő szokásainak helyzete. Ugyancsak szignifikáns különbségek érvényesülnek a nők és férfiak szabadidő aktivitásai és a szabadidő lehetőségei tekintetében. A szabadidő felhasználását befolyásolják a jövedelmi feltételek, a képzettség szintje, a családtípus jellege, a lakáshelyzet, a munkahely és a lakás közti távolság és a közlekedésre fordított idő, valamint nem utolsósorban a társadalmi strukturában

elfoglalt hely.) Nem lehet azonosítani a nagyvárosban élő ipari munkások szabadidő-szokásait a tanyasi parasztemberek helyzetével; jellegzetesen eltér az értelmiségiek tevékenység-strukturája is, benne a szabadidő helye, szerepe, a munkások vagy parasztok szabadidő szokásaitól. Mindezek a tényezők a szabadidő művelődési szokásai szempontjából is jellegzetes szóródást idéznek elő. Szociológiai vizsgálatok kimutatják, hogy az erősen művelődők rétege mindenekelőtt a fiatalabb évjáratokra jellemző. Míg a szakmunkások között 30 %-os az erősen művelődők aránya, addig a paraszti sorban levők közt ez jóval alacsonyabb, mindössze 10 %-os. Igen erőteljes az érettségizett munkások, szakmunkások közt a művelődés iránti szándék: ez is mutatja, hogy a műveltség mennyire fontos tényező a szabadidő szokások alakulása szempontjából: nagy az affinitás a műveltség magas szintjén, s ez további művelődést vonz.

A vizsgálatok feltárják, hogy bár a szabadidőnek a művelődésre való felhasználásában nagyon fontos az idő tényezője, legalább ényyre fontos a tömegek politikai, világnézeti, morális fejlettsége, kulturális aktivitása. Sőt, az idő-tényezőtől fontos szerepet játszanak a pszichikai mozzanatok és az idő szabadidőként való el-

töltésében. Különösen jelentős a tömegek alkotó aktivitása, a fejlődő kreatív potenciál művelődést serkentő hatása. Ezt a kreativitást fejleszti már az iskolás kor, s a felnőttoktatás is a kreativitás fejlesztésére törekszik, a képzés, továbbképzés - élethosszig tartó művelődésébe beillesztett - mozzanataként.

Mindezek alapján félreérthetetlenül kiderül, hogy mennyire leegyszerűsítő lenne a szabad szombatok bevezetését azonnal a tömegek művelődésének automatikus fejlődésével azonosítani. Az elmúlt évek tudományos vizsgálatai egyöntetűen feltárták, hogy a szabad szombatok révén valóban megváltozott időháztartásban domináló szerepet játszik a tömegkommunikáció hatása az emberek életvitelére; az idő jelentős részét azonban jövedelemszerzésre használják fel, a nők között pedig a szabadidő lehetőségeit elviszi a háztartási munka.

A "tömegkommunikációs forradalom" hatásai Magyarországon is alapvetően beleszólnak a szabadidő szokások alakulásába: szociológiai vizsgálatok egybehangzó tanúsága szerint a TV nézés köti le az emberek szabadidejének jelentős részét^{6/}

6/ v.ö. Szabadidő és művelődés. Bp.1974. TIT. Különösen: Lovas Anna: Szabadidő és tömegkommunikáció. 269-302.old.

Világszerte jól ismert tendencia a TV igen nagy időlekkötő szerepe. A CBS 1973. évi adatai szerint az átlagos amerikai heti 22 órát tölt TV készülék előtt. Csepeli munkásoknak több mint 81 %-a tekinti leggyakoribb tevékenységének a TV-nézést és mintegy 55 %-a a rádiózást. A TV mágnesként vonzza az emberek szabadidejét, pregnáns hatást gyakorolva a szabadidőszokások alakulására. Ez nagy felelősséget jelent a TV műsorpolitikája tekintetében, a TV közművelődési funkciójának kibontakoztatása érdekében. A TV, a rádió új és nagy hatású eszközei a művelődés terjedésének. De akkor válnak igazán hasznos forrássá, ha egybekapcsolódnak a művelődés hagyományos és megújuló eszközeivel. Éppen ezért nem érdektelen, hogy bár nem fejlődik kellőképpen a szabad szombatok nyomán olyan hagyományos művelődési tevékenységek szerepe, mint a színházba járás, koncertek látogatása, sőt még a moziba járás is egy időn keresztül észrevehetően visszaesett - nem csökkent a tömegek olvasási kedve, sőt a szociológiai vizsgálatok adatai szerint a megkérdezett csepeli munkások közel 50 %-a tekinti gyakori tevékenységének az olvasást. Ez önmagában is eleven cáfolata Macluhan hangzatos jelszavakba foglalt tévedések, amely a tömegkommunikáció terjedése jegyében a "Gutenberg galaxis" végét jósolja. /Nem véletlen, hogy a Csepel Munkásotthon keretei között szervezett "Olvasó munkások klubja" olyan sikeresen működik./

A művelődés fejlődésének adataival együtt azonban nem hunyhatunk szemet afölött, hogy a munkaidőcsökkentés nyomán megnyílt lehetőségek még nagy tartalékokat rejtenek magukban a szabadidő értelmes felhasználása terén. Köztudott, hogy az idő jelentős része nem szabadidőként kerül felhasználásra, hanem pénzkereső munkára fordítják, másodállásként, mellékfoglalkozásként, fusizás stb. formájában. Megállapításunkkal nem elítélni kívánjuk mindezt, csupán jelezzük a tényt, és a lehetőségekre hívjuk fel a figyelmet a szabad idő szabadidővé tétele tartalékait ismertetve. Természetesen sok oka van a felszabadult idő ilyenfajta hasznosításának: a szándék a jövedelem növelésére, a foglalkozás szerinti munkától eltérés lehetősége, sőt még az is serkenetheti ezt a tendenciát, hogy nem tudnak mit kezdeni az idejükkel /művelődési lehetőségekkel kevésbé ellátott falvak, tanyák lakosságának kedvezőtlen helyzete ebben a vonatkozásban "kulturális fehér foltot" jelent/. Sőt, az is ösztönözheti a szabadidő jövedelemszerzésre való felhasználását, hogy a tartalmas, de sokszor eléggé költséges szabadidő tevékenységek finanszírozásához szükséges anyagi fedezetet igyekeznek megteremteni a fusizással.

Mindezen tényezők mellett azonban arra is fel kell figyelni, hogy sokan még nem értékelik, nem becsülik szabadidejüket. Presztizs-skála-vizsgálatok és más szociológiai

vizsgálatok figyelmeztető adatai arra hívják fel figyelmünket, hogy sokan lemondanának anyagi juttatások fejében a szabad szombatokról. A szabad szombatok bevezetése időszakában egyik vizsgálat kimutatta, hogy a megkérdezettek közel 1/3-a "adta volna el" szabad szombatját, többnyire anyagi juttatások /fizetés emelés, árak csökkentése, olcsóbb gépkocsiárak, telekárak stb./ fejében. S ebben a körben különösképpen figyelemreméltó, hogy a legértékesebb rétegek /szakmunkások s a szabad szombatokról lemondó fiatalok/ aránya még magasabb. A családalapítás, az önálló egzisztencia-teremtés korában levő fiatalok 63 %-a adta volna el a szabad szombatját, elsősorban anyagi juttatások fejében. Ezek a kutatási adatok is jelzik, hogy milyen nagy a társadalom felelőssége a szabadidő értelmes felhasználása feltételeinek megteremtése tekintetében: létre kell hozni, meg kell érlelni a szabadidő okos felhasználásához szükséges objektív feltételeket /a jövedelmi színvonal emelésével, szolgáltatások rendszerének javításával/, valamint a szubjektív feltételek megérlelése is szükséges a szabadidő okos felhasználásához; fejlesztve a tömegek szabadidő tudatát. A két feladat szerves egységet alkot egymással, bármelyiknek az elhanyagolása súlyos torzulásokat, károkat okozna: a szabadidőre nevelés a szabadidő objektív feltételeinek megteremtése nélkül, az időfaktor eltulzása jegyében jellegzetes felvilágosító torzulás lenne, mintha neveléssel, a tudat keretei között oldódnának meg az objektív társadalmi

viszonyokban jelentkező tényleges problémák. Nem kevésbé veszélyes az ellenkező előjelű tulás, a szabadidőre való nevelés lebecsülése a spontaneitás jegyében, holott a szabadidő értelmes felhasználására való nevelés társadalmi fejlődésünk mai szakaszában az ideológiai-politikai nevelőmunka egyik legfontosabb területévé válik.

Minden vizsgálat egyöntetű tanúsága szerint a szabad szombatok bevezetése nyomán nem növekedett a nők számára a tényleges szabad idő. A felszabadult idő tetemes részét a háztartási tevékenységek viszik el. Társadalmi jelentőségű ügy segíteni a nőknek abban, hogy életvitelüket korszerűbbé tegyék. Ez azonban nemcsak nevelőmunka kérdése - az is, rossz tradíciókat kell leküzdeni, hiszen sokszor tekintik a háztartási tevékenységet a nők legfőbb értékmérőjének. De meg kell teremteni a szolgáltatások fejlesztésével, a háztartások gépesítésének fokozásával, a félkész, konyhakész, termékek nagyobb mennyiségének, választékának és hozzáférhetőbb árának kialakításával, valamint a családon belüli munkamegosztás ókonzervatív tradíciójának felszámolásával a nők tényleges egyenjogúságának megvalósításával az elengedhetetlen feltételeket ahhoz, hogy a szabad szombatok révén megnövekedett szabadidő a nők életében is valóban szabad időt jelenthessen.

III.

Világszerte növekszik a szabadidő jelentősége, nemcsak a szocialista országokban, hanem vezető tőkés országokban is előtérbe került a szabadidő kutatás. Nemzetközi tanácskozások, kongresszusok /mint pl. a torontói Szociológiai Világkongresszus/, konferenciák /mint a II. Szabadidő és Művelődési Konferencia Budapesten/ számos közös problémát hoztak felszínre. Látszólag az invariáns elemek dominálnak, mintha ugyanaz lenne a probléma tőkés és szocialista viszonyok között. Valóban számos területen jelentkeznek hasonló problémák, s ezek tisztázása közös gond. A hasonlóságok sem takarhatják el azonban a szabadidő osztály-analízisének szükségességét: ennek révén tárulnak fel a szabadidő és felhasználása terén jelentkező variáns elemek: az alapvető eltérések a szabadidő tőkés és szocialista viszonyok közti jelentkezése között.

A felszabadulás óta eltelt évek tapasztalatai is meggyőzően tanuskodnak arról, hogy a szabadidő megteremtése a szocialista életmód fejlődése szempontjából mennyire az osztályharc problémája.

A szabadidő fejlődése tagadhatatlan tény a mai viszonyok között a vezető tőkés országokban. A szabadidő növekedése eredménye a munkásmozgalom erőfeszítéseinek, amelyek összetalálkoznak a tőkés termelés jellegzetes érdekeivel, a

technika tőkés felhasználása következményeivel. Hogy mi történik a szabadidővel a tőkés társadalomban, az már nem marad pusztán az egyes ember magánügye - bármennyire is hirdetik, hogy a szabadidő magánügy -, hanem nagyon is társadalmi osztályérdekek határozzák meg a szabadidőnek és felhasználásának az alakulását. Közismert a szabadidővel való manipuláció kiterjedt rendszere. Köztudott, hogy a szabadidő az egyik legnagyobb üzlet vezető tőkés országokban. Az US News and World Report c. amerikai lap egyik cikkében ennek jegyében ír a szabadidőüzlet példátlan arányu fellendüléséről,^{7/} kimutatva, hogy az amerikai gazdasági életben a hadiipar után a szabadidő-ipar, a szórakoztató ipar a második legnagyobb gazdasági ágazat. Mindezek alapján utalhatunk arra, hogy a szabadidő a mai kapitalizmus viszonyai között is a kizsákmányolás által deformáltan létezik.

Alapvetően eltér ettől a szabadidő szocialista felhasználása. Nem véletlen, hogy óriási érdeklődés tapasztalható a szabadidő szocialista alternatívái tisztázása iránt, hiszen ez éppen a szocializmus fölényének konkrét érvényesítésére alkalmas; a kizsákmányolás által nem zavart módon példamutatóan jelentkeznek a szabadidő problémái. Ezzel összefüggésben is nagy fontosságú kérdés a szabadidő-politika

7/ US News and World Report, 1972. 16. sz. A szabad idő üzlet példátlan arányu fellendülése.

megtervezése, kidolgozása. A szabadidő az ember javára, a szocializmus értékeinek érvényesítésére irányul. Ez az alapja a szocialista társadalomban a társadalmi tervezés keretei között a szabadidő tervezése igényeinek, lehetőségeinek.

A szabadidő szocialista alternatívájának jellegzetes vonásait találjuk meg a szabadidő tervezhetőségében és tervezésében, a tőkés felhasználástól jellegzetesen eltérő szerkezetet produkálva. Ennek talaja az életmód eltérésében, s benne az emberek tevékenység-szerkezetének jellegzetes képleteiben, a tevékenységek jellegének értékelésében található meg. Ennek jegyében játszik nagy szerepet - objektív feltételeinek megteremtése, s a szocialista kulturális forradalomból fakadó tudatos kulturpolitikai tervezés következtében is - a szabadidő-tevékenységek között a művelődési tevékenységek oly fontos rétege. Ennek fejlődése nem csupán a társadalom tudás-kincsének gazdagságát minősíti, hanem a szocialista ember sokoldaluan kibontakozó személyiségének, a szocialista életmódnak, s benne az ember alkotóképességének sokrétű kibontakoztatása alapfeltételét is jelenti.

A kreativitás feltételeinek megérlelődése, tömegessé válása szempontjából alapvető jelentőségű a munka és a szabadidő közti viszony alakulása, s ennek helyes értéke-

lése a szocialista fejlődésben. Tőkés viszonyok közt jellegzetes a munka kizsákmányoltságából fakadó következmény: a munka belső lényegét is torzító elidegenettsége. A szabadidő - az elidegenedett munkával szemben - mintha kompenzativ funkciót tölthetne be. Ez a dichotomikus szerkezetbe épített viszony, s kompenzáció azonban - virtuális, s nem lényegi kompenzációként - csak látszat-megoldást jelenthet, pótkielégülést fejezhet ki, mert maga a szabadidő-réteg is az elidegenülés hatókörében létezik. A megoldás csupán a munka elidegenedtségének felszámolása jelentheti - ennek forrása a kizsákmányolás megszüntetése. Ezért is jelent új helyzetet a szabadidő vonatkozásában a szocialista társadalom: a munka-szabadidő-dichotomia talaját veszíti a munka szocialista jellege fokozatos kibontakozása során, s mindezekelőtt a munkában megtestesülő alkotó mozzanatok kibontakoztatása, fejlődése eredményeképpen. A munka kizsákmányolt voltának a felszámolása a szocialista forradalom eredményeképpen, s nyomában a munka elidegenedtségének a fokozatos eltűnése kihuzza a talajt a kompenzálás igénye, szükségessége alól. A munka és a szabadidő egyaránt lehetőséget teremt az ember számára alkotó mivolta érvényesítéséhez, s ember-volta, emberi lényege megvalósítására. Ennek fő területe az ember munkája, s csupán ehhez kapcsolódóan, másodlagos szféraként jön számításba a szabadidő-tevékenységek köre. Így oldódik fel a munkaidő-szabadidő korábbi, a kizsákmányolás viszonyai közt; merev szembenállása a marxi koncepció jegyében, "a szabadság birodalma" megvalósításával. Így kap

"a rendelkezésre álló idő szabadabb jelleget"^{8/}, s ez jelenti a valóságos gazdagság mércéjét is: "A gazdagság nem több-letmunkaidő feletti parancsnoklás, hanem rendelkezésre álló idő."^{9/} Marx kimutatja, hogy "A munkaidő megtakarítása egyenlő a szabadidőnek, azaz egyén teljes fejlődésére szolgáló időnek a gyarapításával, amely maga mint a legnagyobb termelőerő megint visszahat a munka termelőerejére,^{10/} s így nem marad marad a munkaidő-szabadidő elvont ellentéte.

A marxi szabadidő-koncepció^{11/} tanulmányozása meggyőzően bizonyítja, hogy a szabadidő mennyire nem tisztázható a munka problémáitól elszakítva, s mennyire csakis a marxi elméleti alapokra támaszkodva tárulnak fel a ma szabadidő-problémái megértésének és megoldásának a tendenciái, feltételei.

IV.

A szabadidő marxi koncepciójának feltárása, elemzése adja meg az alapokat a szabadidő perspektíváinak a tisztázásához is. A fejlődés iránya egyértelmű. Ennek a töretlen

8/ Marx: Értéktöbbletelméletek III. 232. old.

9/ Marx-Engels Művei 46. köt. II. 170. old.

10/ Marx-Engels Művei 46. köt. II. 174-175. old.

11/ v.ö. A szabadidő koncepciója Marxnál. Budapest, 1974.

fejlődési trendnek a továbbfejlesztése jelzi: a munka társadalma, a szocializmus, majd a kommunizmus társadalma mennyire épít a szabadidő növekedésére, s az ebben rejlő nagy lehetőségekre. De a munka társadalmaként, s nem a "munka megszüntetése" révén, a "szabad idő társadalmaként", ahogyan gyakran megfogalmazzák, munka-ellenes alapon, a szabadidő perspektíváját.

A modern szocialista életmód, s további fejlődése a munka és a szabadidő egységének kiaknázását igényli. Ennek feltételein kell munkálkodni egy átgondolt szabadidő-politika tudományos eszközeivel a szabadidő további fejlődése feltételeit megteremtve.